

Explaining and Extracting the Islamic Economic Model Based on the Epistemological and Ethical Teachings of Sahifa al-Sajjadiyya

Mohammad Mahdi Allahverdiha¹

1. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Islamic Studies, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Article Info	ABSTRACT
DOI: 10.22084/dua.2026.31917.1222 Article history: Received: 2025 Dec 20 Received in revised: 2025 Mar 14 Accepted: 2026 June 14 Keywords: Sahifa al-Sajjadiyya, Islamic Economic Model, Islamic Lifestyle, Justice in Economics, Thematic Analysis. * Corresponding author. Email: solookallahm@pnu.ac.ir Publisher: Bu-Ali Sina University.	Explaining the epistemological and ethical foundations of economics is a research priority in the field of Islamic humanities, due to their direct and decisive influence on development patterns, social justice, and the economic lifestyle of societies. However, the lack of an indigenous and coherent model based on authentic religious texts has always been a major challenge in economic system-building, necessitating a re-examination of primary sources to address this theoretical and policy gap. In this regard, Sahifa al-Sajjadiyya, as one of the most fundamental and rich texts, possesses unique components that can delineate the epistemological foundations and ethical frameworks of the Islamic economic system. Employing qualitative content analysis and thematic analysis, this study aims to extract and explain the economic model embedded in Sahifa al-Sajjadiyya. The findings indicate that this model can be formulated at three levels: "epistemological foundations" (monotheistic worldview, justice, and human dignity), "behavioral principles" (contentment, work, and charity), and "institutional mechanisms" (zakat, cooperation, and social justice). Based on these findings, it is recommended that economic policymakers prioritize justice over pure profit-orientation, design and strengthen supportive institutions based on the spirit of cooperation, and link welfare policies with the spiritual growth of society. These operational steps will help realize the Islamic economic model, ensuring that in macro-planning, human dignity is considered the central axis for the equitable distribution of wealth.

بازخوانی مبانی معرفتی و مؤلفه‌های نظام‌مند اقتصاد اسلامی از منظر صحیفه سجادیه

محمد مهدی الهوردیها*

* استادیار گروه معارف، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه پیام نور تهران، ایران. solookallahm@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
شناسه DOI: 10.22084/dua.2026.31917.1222 سابقه مقاله: تاریخ دریافت: ۲۹ آذر ۱۴۰۴ تاریخ بازنگری: ۲۳ اسفند ۱۴۰۴ تاریخ پذیرش: ۲۴ خرداد ۱۴۰۵ کلیدواژگان: صحیفه سجادیه، الگوی اقتصادی اسلامی، سبک زندگی اسلامی، عدالت در اقتصاد، ناشر: دانشگاه بوعلی سینا	چگونگی صورت‌بندی مبانی معرفتی و اخلاقی در حوزه اقتصاد، تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر الگوی توسعه، عدالت اجتماعی و سبک زندگی اقتصادی جوامع بر جای می‌گذارد. در این میان، بازخوانی منابع اصیل اسلامی برای استخراج الگوی بومی نظام اقتصاد اسلامی از حیث نظری و سیاستی اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. صحیفه‌ی سجادیه به‌عنوان یکی از متون بنیادین معرفتی و عبادی امام سجاد(ع)، واجد گنجینه‌ای از تعالیم ناظر به حیات اقتصادی انسان مؤمن است که می‌تواند در تبیین چارچوب نظری و ارزش‌محور اقتصاد اسلامی نقش‌آفرین باشد. از این رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر صحیفه‌ی سجادیه و با بهره‌گیری از رویکرد تحلیل محتوای کیفی و تحلیل مضمون، به استخراج و تبیین مؤلفه‌ها و مبانی الگوی اقتصادی برگرفته از این متن می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد این الگو در سه سطح اصلی قابل صورت‌بندی است: (۱) مبانی معرفتی شامل بینش توحیدی، عدالت و کرامت انسانی؛ (۲) اصول رفتاری مانند قناعت، تلاش و کار، انفاق و انصاف؛ و (۳) سازوکارهای نهادی همچون زکات، تعاون و عدالت اجتماعی. برآیند و تعامل این سه سطح، چارچوبی منسجم برای جهت‌دهی به سیاست‌گذاری اقتصادی در راستای اولویت‌دادن به عدالت بر سودمحوری، تقویت سازوکارهای توزیع عادلانه ثروت و درآمد، تعمیق روح تعاون و مسئولیت‌پذیری اجتماعی، و طراحی نهادها و برنامه‌های اقتصادی هم‌سو با رشد معنوی و تعالی اخلاقی جامعه فراهم می‌آورد.

۱- مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

تحولات پرشتاب عصر فناوری، گسترش مصرف‌گرایی و غلبه‌ی رویکردهای سودمحور در جهان معاصر، چالش‌های ژرفی در سطوح اقتصادی، فرهنگی و معنوی بشر پدید آورده است. نظام اقتصادی جهانی کنونی بر پایه‌ی عقلانیت ابزاری و انسان‌محوری مادی شکل گرفته و در نتیجه، ارزش‌های بنیادینی چون **عدالت، قناعت و کرامت انسانی** به حاشیه رانده شده‌اند (سلیمی، ۱۳۹۹، ص. ۲۱). این وضعیت، ناهم‌سویی آشکاری میان رشد مادی و تعالی اخلاقی ایجاد کرده و بازاندیشی در مبانی نظری و رفتاری اقتصاد را بر پایه‌ی آموزه‌های وحیانی و اخلاقی ضروری می‌سازد.

در برابر این جریان مادی‌گرایانه، اندیشه‌ی اقتصادی اسلام منظومه‌ای متمایز ارائه می‌دهد که مالکیت مطلق را از آن خداوند دانسته و انسان را به‌عنوان امانت‌دار الهی، مسئول در قبال عدالت، رشد معنوی و مصالح اجتماعی می‌داند (صدر، ۱۳۸۴، ص. ۱۱۲). از این منظر، اقتصاد اسلامی بر **رشد همراه با عدالت و معنویت** استوار است، در حالی که اقتصاد مدرن رشد را غالباً مستقل از اخلاق و عدالت پی می‌گیرد (مطهری، ۱۳۷۹، ص. ۸۵).

در میان منابع اصیل معرفتی اسلام، صحیفه‌ی سجاده - مجموعه‌ای از دعا‌های امام سجاد(ع) - جایگاه ویژه‌ای در بازسازی مبانی معرفتی اقتصاد اسلامی دارد. این اثر، صرفاً متنی عبادی نیست، بلکه واجد ساختاری نظام‌مند از نگرش‌های اخلاقی و اجتماعی درباره‌ی زندگی اقتصادی انسان مؤمن است (بحرانی، ۱۳۷۶، ص. ۵۲). بررسی دقیق مضامین دعا‌های صحیفه نشان می‌دهد که این اثر واجد عناصر اقتصادی متعددی چون **عدالت، قناعت، کار، انفاق، امانت‌داری، تعاون، زکات و نظارت اخلاقی** است. هر یک از این عناصر، نقش خاصی در ساخت یک نظام اقتصادی اسلامی دارند:

• **عدالت**، مبنای توزیع برابر فرصت‌ها و ثروت و جلوگیری از انباشت سرمایه در دست گروهی خاص است.

• **قناعت**، عامل مهار مصرف‌گرایی و تقویت پایداری اقتصادی محسوب می‌شود.

• **کار و تلاش**، بنیان تولید مشروع و شریف است و فاصله‌ی طبقاتی را کاهش می‌دهد.

• **انفاق و زکات**، mechanisms بازتوزیع داوطلبانه و الزامی ثروت‌اند که عدالت اجتماعی را تقویت می‌کنند.

• **تعاون و امانت‌داری**، پایه‌های اخلاقی همکاری در جامعه‌ی اقتصادی و جلوگیری از فساد مالی‌اند.

در مجموع، این مؤلفه‌ها شبکه‌ای درهم‌تنیده از تعهدات اخلاقی، نهادی و اجتماعی می‌سازند که می‌توانند به شکل‌گیری

نظام اقتصادی الهی و انسان‌محور بینجامند؛ نظامی که هدف غایی آن نه صرفاً رفاه، بلکه تعالی معنوی جامعه است.

۲-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

در دهه‌های اخیر، کشورهای اسلامی با مجموعه‌ای از چالش‌های اقتصادی و فرهنگی مواجه‌اند که ریشه در شکاف میان ارزش‌های دینی و الگوهای اقتصادی رایج دارند. برای نمونه، در برخی کشورهای اسلامی، **الگوهای مصرف** **تجمل‌گرایانه**، **رشد فاصله‌ی طبقاتی**، **وابستگی به اقتصاد نفتی و ضعف مفهوم مسئولیت اجتماعی** به‌صورت ملموس مشاهده می‌شود (سلیمان، ۲۰۱۲؛ خان، ۲۰۱۸). این مشکلات، نشانه‌ی آن است که رویکردهای رایج اقتصاد وارداتی، تناسب کافی با بافت فرهنگی و ارزش‌مدار جوامع اسلامی ندارند. در چنین شرایطی، بازخوانی متونی چون صحیفه‌ی سجاده می‌تواند الگویی اخلاق‌محور و عدالت‌گرا برای اصلاح رفتار اقتصادی و بازسازی سبک زندگی اسلامی ارائه کند.

از منظر فرهنگی، بحران هویت و گسست میان معنویت و معیشت، سبب شده تا مصرف‌گرایی و حرص اقتصادی جایگزین قناعت و تعاون گردد. از منظر اجتماعی، گسترش فقر نسبی و از خودبیگانگی اقتصادی، همبستگی اجتماعی را تضعیف کرده است. آموزه‌های اقتصادی امام سجاد(ع) در صحیفه، با تأکید بر رابطه‌ی درونی میان ارزش‌های توحیدی و کنش اقتصادی، می‌توانند این شکاف را ترمیم و نهادهای اقتصادی را در راستای عدالت و معنویت بازتعریف کنند. ازاین‌رو، پژوهش حاضر تلاشی است برای ارائه‌ی الگویی مفهومی از اقتصاد اسلامی که همزمان بر رشد، عدالت و تعالی اخلاقی تأکید دارد.

۳-۱. هدف پژوهش

هدف اصلی پژوهش حاضر، استخراج و نظام‌مندسازی مبانی و مؤلفه‌های اقتصادی برگرفته از صحیفه‌ی سجادیه در راستای تبیین الگوی سبک زندگی اقتصادی اسلامی است. از این رهگذر، تلاش می‌شود تا از رهگذر تحلیل کیفی محتوای ادعیه‌ی امام سجاد(ع)، ابعاد معرفتی، اخلاقی و نهادی نظام اقتصادی اسلامی بازشناسی و به‌صورت یک الگوی مفهومی سامان یابد که قابلیت بهره‌گیری در بازسازی سیاست‌های فرهنگی و اقتصادی معاصر را داشته باشد.

۴-۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های اندکی به بررسی مضامین اقتصادی در صحیفه‌ی سجادیه پرداخته‌اند و بیشتر آن‌ها ماهیتی اخلاقی یا تفسیری داشته‌اند. برای نمونه، سبحانی (۱۳۹۲، ص. ۶۸) بر بُعد اخلاق کاری و اتفاق تأکید کرده، در حالی که رحیم‌پور ازغدی (۱۳۹۷، ص. ۳۴) بر ظرفیت تمدنی دعا‌های امام سجاد(ع) در بازسازی ساختار اجتماعی اسلام تمرکز داشته است. در سطح بین‌المللی نیز پژوهشگرانی چون سید حسین نصر^۱ (۲۰۱۴) با تأکید بر پیوند بین معنویت اسلامی و اقتصاد اخلاقی، و چپرا^۲ (۱۹۹۲) در تحلیل نظام مالی اسلامی، اهمیت مبانی معرفتی را در اقتصاد اسلامی مورد بحث قرار داده‌اند. باین‌حال، هنوز پژوهش جامعی که به استخراج نظام‌مند مؤلفه‌ها و مبانی معرفتی الگوی اقتصادی در صحیفه‌ی سجادیه بپردازد، صورت نگرفته است.

این شکاف پژوهشی، ضرورت انجام مطالعه‌ای را که از رهگذر رویکردی تحلیلی و تفسیری، منظومه‌ی اقتصادی صحیفه‌ی سجادیه را در چارچوب سبک زندگی اسلامی بازنمایی کند، برجسته می‌سازد.

۲. ابعاد ضرورت و اهمیت پژوهش الگوی اقتصادی

تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سده‌ی اخیر، جامعه‌ی جهانی را با بحران‌های بنیادینی مواجه کرده است؛ بحران‌هایی که صرفاً ریشه در سیاست یا ساختار بازار ندارند، بلکه حاصل گسست میان اقتصاد و اخلاق هستند. (Sen, 1999) Sen اقتصاد مدرن، با محور قرار دادن «انسان مصرف‌کننده» به جای «انسان مسئول»، ارزش‌های انسانی را به متغیرهای مادی فروکاهیده است. در نتیجه، مفاهیمی چون عدالت، قناعت، تعاون و اتفاق از حیات اقتصادی حذف شده و رفاه، صرفاً بر حسب درآمد و مصرف اندازه‌گیری می‌شود.

در این وضعیت، جوامع اسلامی نیز به‌شدت تحت تأثیر الگوهای سرمایه‌داری جهانی قرار گرفته‌اند. سبک زندگی مصرفی، افزایش شکاف طبقاتی، بحران عدالت اجتماعی، وابستگی اقتصادی و تضعیف روحیه‌ی تعاون از نشانه‌های این تأثیر است (سلیمی، ۱۳۹۹ ص ۲۱). این تحولات، ضرورت بازاندیشی در مبانی نظری و سبک زندگی اقتصادی در چارچوب

اندیشه‌ی اسلامی را به یکی از نیازهای اساسی تمدن اسلامی معاصر تبدیل کرده است (رحیم‌پور ازغدی، ۱۳۹۷ص ۳۴) از سوی دیگر، گفتمان «تمدن نوین اسلامی» که رهیافتی کلان در عرصه‌ی فکری و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به‌شمار می‌رود، بدون الگوی بومی اقتصاد و سبک زندگی اسلامی تحقق‌پذیر نیست. مقام معظم رهبری در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی (۱۳۹۷) تأکید کرده‌اند که اصلاح سبک زندگی و نظام اقتصادی کشور باید بر پایه‌ی عدالت، معنویت و خوداتکایی شکل گیرد. بدیهی است که تحقق چنین هدفی مستلزم بازخوانی منابع اصیل دینی و کشف مدل‌های اقتصادی درون‌زاد از دل میراث فکری اسلام است. در میان منابع اسلامی، صحیفه سجادیه جایگاهی ویژه و بسیار ممتاز دارد. این اثر، افزون بر ارزش عبادی و عرفانی، گنجینه‌ای از معارف اجتماعی و اقتصادی است که می‌تواند مبنای بازسازی نظریه‌ی اقتصاد اسلامی قرار گیرد (سبحانی، ۱۳۹۲ ص ۶۸). بررسی محتوای صحیفه نشان می‌دهد که امام سجاد(ع) در شرایط بحرانی پس از واقعه‌ی کربلا، با زبانی دعایی امامعانی و محتوایی راهبردی، به بازسازی فکری جامعه پرداختند. ایشان از طریق دعا، نوعی «بازسازی نرم تمدنی» را دنبال کردند که شامل عدالت اقتصادی، مسئولیت اجتماعی، اصلاح مصرف، و توزیع عادلانه‌ی ثروت می‌شد (بحرانی، ۱۳۷۶ص ۵۲) پس ضرورت این پژوهش از چند منظر قابل توجه و بررسی است.

۲-۱- ضرورت نظری

عدم توجه در نظریه‌پردازی اقتصاد اسلامی بر پایه متون دعایی اگرچه در دهه‌های اخیر مطالعات متعددی در حوزه‌ی «اقتصاد اسلامی» صورت گرفته است (صدر، ۱۳۸۴؛ شهیدی، ۱۳۹۰)، اما بیشتر این آثار بر متون فقهی و آیات الاحکام متمرکز بوده‌اند و کمتر به منابع ادعیه و مناجات‌ها به‌عنوان متونی حاوی نظام فکری اقتصادی توجه کرده‌اند. حال آن‌که، در ادعیه‌ی صحیفه سجادیه، ساختاری از روابط انسان، خدا و جامعه ترسیم شده است که می‌تواند مبنای شکل‌گیری الگوی اقتصادی عبودی و اخلاق‌محور باشد.

از این منظر، مطالعه‌ی صحیفه سجادیه نه صرفاً پژوهشی تفسیری، بلکه نوعی نظریه‌پردازی در اقتصاد اسلامی محسوب می‌شود؛ چراکه با تحلیل نظام‌مند دعاها، می‌توان مفاهیمی چون کار، مصرف، مالکیت و عدالت را در قالب الگوی منسجم استخراج کرد. این خلأ نظری، لزوم انجام پژوهش حاضر را آشکار می‌سازد.

۲-۲. ضرورت اجتماعی

یکی از چالش‌های جدی جوامع اسلامی، تضاد میان ارزش‌های دینی و الگوهای زیست اقتصادی است. رشد مصرف‌گرایی، تجمل‌طلبی و فاصله طبقاتی در میان جوامع مسلمان، نشانه‌ی فاصله‌گرفتن از الگوی زندگی ساده و عادلانه‌ی اسلامی است (کاشانی، ۱۳۹۸). آموزه‌های امام سجاد(ع) در صحیفه سجادیه، پاسخی اخلاقی و ساختاری به این بحران است. ایشان با تأکید بر زهد، قناعت، انفاق و عدالت، می‌کوشند الگوی اقتصاد مبتنی بر عدالت اجتماعی و رشد اخلاقی را احیا کنند.

در جهان امروز که فرهنگ مصرفی بر ارزش‌های اخلاقی غلبه یافته است، بازخوانی این آموزه‌ها نه‌تنها برای اصلاح رفتار فردی، بلکه برای سیاست‌گذاری اقتصادی و فرهنگی کلان اهمیت دارد. از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد از منظر جامعه‌شناسی دینی و اقتصاد اسلامی، الگوی جدیدی از سبک زندگی اقتصادی بر اساس آموزه‌های صحیفه ارائه دهد.

۳-۲. ضرورت تمدنی

تمدن اسلامی، صرفاً مجموعه‌ای از ارزش‌های تاریخی نیست، بلکه نظامی زنده و پویاست که باید در عرصه‌های گوناگون - از جمله اقتصاد - بازتولید شود (نصر، ۲۰۱۴). بدون بازسازی نظام اقتصادی مبتنی بر اخلاق و عدالت، سخن گفتن از

تمدن اسلامی نوین امری انتزاعی خواهد بود. امام سجاده (ع) در صحیفه، تصویری تمدنی از اقتصاد ارائه می‌کنند که در آن، عدالت، تعاون، و توکل عناصر اساسی نظام معیشتی جامعه‌اند.

از این منظر، استخراج الگوی اقتصادی سبک زندگی از صحیفه سجاده گامی در جهت تدوین نظریه تمدن اقتصادی اسلامی است. چنین الگویی می‌تواند در برابر الگوهای نئولیبرال و سکولار، بدیلی فرهنگی و اخلاقی عرضه کند که هم به رشد مادی و هم به تعالی معنوی جامعه بشری و ایجاد نظامی نوین و متناسب و متعادل منجر شود.

۴-۲. ضرورت معرفتی

در ادبیات جدید علوم اجتماعی، نوعی دوگانگی میان «دین» و «اقتصاد» مشاهده می‌شود؛ به گونه‌ای که اقتصاد اغلب به حوزه‌ای عقلانی و دنیوی، و دین به حوزه‌ای عبادی و اخروی تقلیل یافته است. (Weber, 1905) حال آن‌که در اندیشه‌ی اسلامی، اقتصاد بخشی از نظام عبادی و تربیتی انسان است و از ایمان و اخلاق تفکیک‌ناپذیر است (مطهری، ۱۳۷۹).

امام سجاده (ع) در صحیفه سجاده، با پیوند دادن دعا و عمل اقتصادی، مرز میان عبادت و فعالیت معیشتی را از میان برمی‌دارند. این نگرش، بازسازی رابطه‌ی دین و اقتصاد را ممکن می‌سازد و مبنایی معرفتی برای شکل‌گیری الگوی سبک زندگی اقتصادی اسلامی فراهم می‌آورد.

لذا پژوهش حاضر در پی آن است که با تحلیل محتوای دعا‌های صحیفه سجاده، الگویی نظام‌مند از مؤلفه‌های اقتصادی سبک زندگی اسلامی ارائه کند. از جمله: تبیین الگوی اقتصادی سبک زندگی از منظر صحیفه سجاده و استخراج مبانی، مؤلفه‌ها و سازوکارهای آن در چارچوب اقتصاد اسلامی. و شناسایی مبانی معرفتی و ارزشی اقتصاد در صحیفه سجاده (مانند توحید در مالکیت، عدالت، کرامت انسانی) و نیز تحلیل مؤلفه‌های رفتاری و کنشی سبک زندگی اقتصادی (نظیر کار، انفاق، قناعت، امانت‌داری). و استخراج سازوکارهای نهادی اقتصادی (مانند زکات، وقف، تعاون و نظارت اخلاقی بر بازار)

و ترسیم مدل مفهومی از الگوی اقتصاد عبودی و عدالت‌محور. و در نهایت مقایسه تطبیقی یافته‌ها با اصول نظری اقتصاد اسلامی و اقتصاد مدرن. و لذا ما بدنبال این هستیم که صحیفه سجاده به‌عنوان یکی از منابع اصیل اسلامی، چه الگوی اقتصادی برای سامان‌دهی سبک زندگی ارائه می‌دهد و این الگو چه مؤلفه‌ها و ساختاری دارد؟ بر این اساس ضرورت انجام این پژوهش در پیوند با نیاز جوامع اسلامی به بازتولید الگوهای بومی اقتصادی، بحران سبک زندگی مصرفی و فقدان چارچوب نظری منسجم از اقتصاد اسلامی در متون دعایی است. تحقیق حاضر با تمرکز بر صحیفه سجاده، می‌کوشد با تحلیل مضمون، نظام مفهومی اقتصاد عبودی را بازسازی کرده و از دل متنی عبادی، مدلی نظری برای سبک زندگی اقتصادی اسلامی استخراج کند. این رویکرد نه تنها به غنای نظری اقتصاد اسلامی کمک می‌کند، بلکه می‌تواند راهنمایی عملی برای سیاست‌گذاری‌های فرهنگی، آموزشی و اقتصادی در مسیر تحقق تمدن نوین اسلامی باشد.

۳. مبانی نظری پژوهش

۳-۱. بحران‌های بنیادین اقتصادی و اجتماعی معاصر و گسست اخلاق و اقتصاد

تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سده‌ی اخیر، جامعه‌ی جهانی را با بحران‌های بنیادینی مواجه کرده است. بحران‌هایی که صرفاً ریشه در سیاست یا ساختار بازار ندارند، بلکه حاصل گسست میان اقتصاد و اخلاق هستند. شواهد آماری متعددی این مدعا را تأیید می‌کند؛ به عنوان مثال، در دهه‌های اخیر شاهد افزایش چشمگیر شاخص‌هایی چون جرائم اقتصادی (اختلاس، رشوه‌گیری، فرار مالیاتی)، ضریب جینی (نشان‌دهنده‌ی افزایش شکاف طبقاتی)، و نسبت بدهی خانوارها به درآمد

بوده ایم. این روندها حاکی از آن است که نظام اقتصادی کنونی، در هدایت رفتارها به سمت عدالت و پایداری، با چالش‌های جدی روبروست.

جوامع اسلامی نیز به شدت تحت تأثیر الگوهای سرمایه‌داری جهانی قرار گرفته‌اند. سبک زندگی مصرفی، افزایش شکاف طبقاتی، بحران عدالت اجتماعی، وابستگی اقتصادی و تضعیف روحیه تعاون از نشانه‌های این تأثیر است. آمار فزاینده فقر مطلق و نسبی در برخی جوامع اسلامی، در کنار افزایش هزینه‌های لوکس مصرفی، نشان‌دهنده انحراف از ارزش‌های اصیل و تشدید نابرابری‌هاست. این تأثیرات، ضرورت بازنگری در مبانی نظری اقتصاد اسلامی و جستجوی راهکارهای مبتنی بر منابع دینی را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

۲-۳. جایگاه ویژه صحیفه سجادیه در مباحث اقتصادی

در میان منابع اسلامی، صحیفه سجادیه جایگاهی ویژه و بسیار ممتاز در تبیین مبانی اقتصاد اسلامی دارد. این اثر، افزون بر ارزش عبادی و عرفانی، گنجینه‌ای از معارف اجتماعی و اقتصادی است که می‌تواند مبنای بازسازی نظریه اقتصاد اسلامی قرار گیرد. برخلاف بسیاری از متون روایی که به احکام جزئی اقتصادی می‌پردازند، صحیفه سجادیه با رویکردی کلان و بنیادین، اصول و ارزش‌های حاکم بر نظام اقتصادی صحیح را در قالب دعا و مناجات با خداوند متعال بیان می‌دارد.

• **جامعیت در بیان اصول:** امام سجاد (ع) در صحیفه، صرفاً به احکام اقتصادی نمی‌پردازد، بلکه چارچوب‌های ارزشی (مانند عدالت، قناعت، انفاق، کار)، سازوکارهای نهادی (مانند زکات، قرض‌الحسنه، وقف) و نگاه توحیدی به مالکیت و مصرف را به شکلی جامع و منسجم تبیین می‌نماید. این جامعیت، صحیفه را به منبعی غنی برای استخراج یک نظریه اقتصادی کامل تبدیل می‌کند.

• **نگاه توحیدی و اخلاقی به اقتصاد:** برخلاف رویکردهای صرفاً مادی‌گرایانه، صحیفه سجادیه اقتصاد را در خدمت اهداف عالی انسانی و الهی قرار می‌دهد. دعاها، بر پیوند عمیق میان معنویت، اخلاق و فعالیت‌های اقتصادی تأکید دارند و کار اقتصادی را نه به عنوان غایت، بلکه به عنوان وسیله‌ای برای عبادت، خدمت به خلق و رسیدن به قرب الهی معرفی می‌کنند. این نگاه، مبنای شکل‌گیری «اقتصاد قرآنی» است که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد.

• **بیان نظام‌مند ارزش‌ها:** صحیفه، نظام ارزشی اقتصاد اسلامی را بر پایه‌ی اصولی چون عدالت در توزیع و مصرف، قناعت و پرهیز از اسراف، انفاق و همبستگی اجتماعی، و ارزش‌گذاری بر کار و تلاش مشروع، به روشنی بیان می‌دارد. این ارزش‌ها، بنیان‌های اخلاقی لازم برای اصلاح گسست میان اقتصاد و اخلاق را فراهم می‌آورند.

• **الهام‌بخشی برای بازسازی نظری:** همانطور که سبحانی (۱۳۹۲، ص ۳) نیز اشاره کرده است، این معارف عمیق و بنیادین، قابلیت آن را دارند که مبنای نظریه‌پردازی‌های جدید در اقتصاد اسلامی باشند و الگویی نوین را در برابر الگوهای رایج سرمایه‌داری و سوسیالیسم ارائه دهند.

بنابراین، صحیفه سجادیه صرفاً یک اثر عبادی نیست، بلکه متنی کلیدی برای فهم و بازسازی مبانی اقتصاد اسلامی با تأکید بر عدالت، معنویت و کرامت انسانی است.

۳/۳. ضرورت اقتصادی پژوهش:

بحران‌های بنیادین اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سده‌ی اخیر، جامعه‌ی جهانی را با چالش‌های جدی مواجه ساخته است. این بحران‌ها که ریشه در سیاست یا ساختار بازار ندارند، بلکه حاصل گسست میان اقتصاد و اخلاق هستند، نیازمند بازنگری اساسی در مبانی نظری اقتصاد می‌باشند. جوامع اسلامی نیز به شدت تحت تأثیر الگوهای سرمایه‌داری جهانی قرار

گرفته‌اند و با عوارضی چون سبک زندگی مصرفی، افزایش شکاف طبقاتی، بحران عدالت اجتماعی، وابستگی اقتصادی و تضعیف روحیه‌ی تعاون روبرو شده‌اند.

در چنین شرایطی، پژوهش حاضر با رویکردی اقتصادی، بر آن است تا از ظرفیت‌های مغفول‌مانده‌ی «صحیفه سجاده» به عنوان منبعی غنی و الهام‌بخش بهره‌جوید. صحیفه با ارائه مبانی ارزشی، نهادی و رفتاری مبتنی بر آموزه‌های توحیدی، می‌تواند راهکارهای عملی برای مقابله با بحران‌های اقتصادی معاصر و بازسازی نظریه‌ی اقتصاد اسلامی ارائه دهد. این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این ضرورت اقتصادی است که چگونه می‌توان با تکیه بر این میراث گران‌بها، الگویی اقتصادی را بنا نهاد که ضمن تأمین منافع مادی، سعادت معنوی و عدالت اجتماعی را نیز تضمین نماید. فهم و تبیین این الگو، گامی اساسی در جهت تحقق اقتصادی «مقدس» و همسو با ارزش‌های اسلامی خواهد بود.

۳-۴. مفهوم انسان اقتصادی (Homo Economicus)

فرض عقلانیت ابزاری (انسان اقتصادی) که در بسیاری از نظریه‌های اقتصادی رایج به کار می‌رود، رفتار انسان را صرفاً بر مبنای حداکثر کردن منافع شخصی و با استفاده از ابزارهای عقلانی تحلیل می‌کند. این رویکرد، جنبه‌های اخلاقی، معنوی و اجتماعی رفتار انسان را نادیده می‌گیرد و می‌تواند منجر به توجیه نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌های اقتصادی شود.

۳-۵. اقتصاد قرآنی: پیوند معنویت و تولید

درباره‌ی «اقتصاد قرآنی»، بر پیوند میان معنویت و تولید تأکید دارد. این رویکرد با نگرش امام سجاده (ع) کاملاً همسوست؛ زیرا کار اقتصادی در صحیفه نه صرفاً تولید کالا، بلکه عبادت و خدمت به خلق است.

توضیح ارتباط معنویت با تولید:

نگرش امام سجاده (ع) به کار اقتصادی، آن را از یک فعالیت صرفاً مادی و ابزاری فراتر برده و به عرصه‌ای برای بروز و تجلی معنویت و قرب الهی تبدیل می‌کند. این ارتباط از چند وجه قابل تبیین است:

- **کار به مثابه عبادت:** در صحیفه، تلاش برای کسب روزی حلال و تأمین معاش خود و خانواده، به عنوان عملی عبادی تلقی می‌شود. این نگاه، انگیزه‌ی فرد از کار را صرفاً منفعت مادی نمی‌داند، بلکه آن را در راستای انجام تکلیف الهی و رضایت خداوند قرار می‌دهد. (با استناد به دعای ۳۲ که کار را عبادت می‌شمارد). این امر، خود به خود کیفیت کار، مسئولیت‌پذیری و صداقت در آن را افزایش می‌دهد.

- **هدف غایی فراتر از سود مادی:** در الگوی اقتصادی صحیفه، هدف نهایی فعالیت اقتصادی، صرفاً انباشت ثروت یا سود بیشتر نیست، بلکه رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی، تحقق عدالت اجتماعی، کرامت انسانی و قرب الهی است. معنویت، چارچوبی ارزشی ایجاد می‌کند که جهت‌گیری تولید و مصرف را به سمت اهداف متعالی هدایت می‌نماید. تولید کالاها و خدماتی که موجب صلاح جامعه و رضایت الهی باشند، ارزشمندتر از تولیداتی است که صرفاً سودآورند اما فساد یا تباهی را ترویج می‌کنند.

- **پیوند با ارزش‌های اخلاقی:** معنویت، مبنای شکل‌گیری فضایل اخلاقی چون انصاف، امانت‌داری، صداقت در معامله، قناعت و پرهیز از اسراف است. هنگامی که فعالیت اقتصادی با انگیزه‌های معنوی همراه باشد، این فضایل به‌طور طبیعی در رفتار اقتصادی افراد تجلی می‌یابد و از بروز رفتارهای مخرب اقتصادی جلوگیری می‌کند. به عنوان مثال، انگیزه معنوی برای انفاق و کمک به نیازمندان، مانع از انباشت ثروت‌های بی‌رویه و کاهش شکاف طبقاتی می‌شود.

• **تولید در خدمت خلق:** خدمت به خلق، یکی از ابعاد مهم معنویت در اسلام است. امام سجاد (ع) در دعا‌های خود، بر ضرورت خدمت به مؤمنان و رفع نیازهای آنان تأکید می‌ورزند. بنابراین، تولید در این نگاه، نباید صرفاً در جهت منافع فردی یا گروهی خاص باشد، بلکه باید در خدمت رفع نیازهای جامعه و بهبود زندگی انسان‌ها قرار گیرد.

در نتیجه، اقتصاد قرآنی، اقتصادی است که در آن فعالیت‌های تولیدی و مبادلات اقتصادی، نه تنها به منظور کسب درآمد، بلکه به عنوان فرصتی برای ابراز بندگی خداوند، خدمت به خلق، و تحقق ارزش‌های اخلاقی و معنوی تلقی می‌شوند. این پیوند عمیق، رویکردی جامع و انسانی به اقتصاد را شکل می‌دهد که در تضاد با نگرش‌های مادی‌گرایانه‌ی صرف قرار دارد.

۳-۶. مدل مفهومی پژوهش: الگوی اقتصادی سبک زندگی در صحیفه سجادیه

مدل مفهومی پژوهش حاضر در چهار سطح «مبانی معرفتی - الهی»، «مؤلفه‌های اخلاقی و رفتاری»، «سازوکارهای نهادی» و «غایات و نتایج» تدوین شده است. انتخاب این سطوح بر پایه‌ی رویکرد سیستمی و جامع‌نگر به اقتصاد و زندگی فردی و اجتماعی، و با الهام از آموزه‌های صحیفه سجادیه صورت گرفته است:

• **سطح ۱: مبانی معرفتی - الهی:** این سطح، بنیان‌های بنیادین و جهان‌بینی حاکم بر الگوی اقتصادی را تشکیل می‌دهد. در آموزه‌های اسلامی، به‌ویژه در صحیفه سجادیه، مالکیت حقیقی از آن خداوند است و انسان‌ها امانت‌دارانی بیش نیستند. این نگرش توحیدی، مبنای تمامی رفتارهای اقتصادی و هدایت‌گر آن‌ها به سمت عدالت و مصرف صحیح قرار می‌گیرد. این سطح، اساس و ریشه‌ی سایر سطوح را تشکیل می‌دهد. (با ارجاع به دعای ۱: «مالکیت حقیقی از آن خداوند است»)

• **سطح ۲: مؤلفه‌های اخلاقی و رفتاری:** این سطح، به ارزش‌ها، باورها و کنش‌های فردی می‌پردازد که از مبانی معرفتی نشأت می‌گیرند. مواردی چون قناعت و صرفه‌جویی، انفاق و صدقه، انصاف و صداقت در معامله، و تلاش و تولید حلال، رفتارهای اقتصادی افراد را شکل می‌دهند و نقش تعیین‌کننده‌ای در تحقق اهداف اقتصادی دارند. صحیفه سجادیه سرشار از مضامینی است که این مؤلفه‌ها را تقویت و تبیین می‌نمایند. (با ارجاع به دعای ۲۰: قناعت، دعای ۲۴: انفاق، دعای ۲۷: عدالت، دعای ۳۲: کار و تلاش)

• **سطح ۳: سازوکارهای نهادی:** این سطح، به قواعد، مقررات و ساختارهایی اشاره دارد که در جامعه برای تنظیم روابط اقتصادی و هدایت رفتارها وضع می‌شوند. نهادهایی چون زکات، وقف، قرض‌الحسنه و نظارت اخلاقی بر بازار، چارچوب‌های لازم برای عملیاتی شدن ارزش‌های اخلاقی و تحقق اهداف اقتصادی را فراهم می‌آورند. صحیفه سجادیه به طور ضمنی یا صریح، بر اهمیت این سازوکارها تأکید دارد. (با ارجاع به ادعیه مرتبط با زکات، صدقه، و تعاون)

• **سطح ۴: غایات و نتایج:** این سطح، به اهداف نهایی و پیامدهای مطلوب الگوی اقتصادی می‌پردازد. تحقق عدالت اجتماعی، رشد مادی و معنوی جامعه، کرامت انسان و قرب الهی، غایات اصلی اقتصادی در منظومه‌ی اسلامی هستند که در دعا‌های صحیفه به روشنی ترسیم شده‌اند. (با ارجاع به اهداف کلی ادعیه در طلب خیر دنیا و آخرت) انتخاب این چهار سطح، امکان بررسی و تحلیل جامع الگو از منظری کلان و خرد، از مبانی تا نتایج را فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که چگونه آموزه‌های صحیفه سجادیه می‌توانند به ارائه‌ی یک الگوی اقتصادی منسجم، اخلاقی و کارآمد منجر شوند. این الگو، پیوندی میان «ایمان و عمل اقتصادی» برقرار کرده و بر تحقق عدالت، کرامت و تعادل در حیات اقتصادی تأکید می‌نماید، و اقتصاد را جزئی از دین و وسیله‌ای برای رشد معنوی و اجتماعی انسان می‌داند.

۴. پیشینه پژوهش

در این بخش، به بررسی مطالعات پیشین در دو حوزه داخلی و خارجی پرداخته می‌شود تا جایگاه و نوآوری پژوهش حاضر در میان تحقیقات گذشته روشن گردد.

۴-۱. مطالعات داخلی

در حوزه مطالعات داخلی، تحقیقات متعددی به بررسی ابعاد مختلف اقتصادی ادعیه، به‌ویژه صحیفه سجاده، پرداخته‌اند. با این حال، در زمینه نظام‌مندسازی مؤلفه‌های اقتصادی صحیفه سجاده در قالب یک مدل نظری جامع که سطوح معرفتی، اخلاقی و نهادی را در بر گیرد، خلأ پژوهشی جدی مشاهده می‌شود.

• **عباسی و موسوی (۱۳۹۹)** در پژوهشی با عنوان «ابعاد تربیتی و اجتماعی دعا در صحیفه سجاده»، به بررسی نقش دعا در تربیت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری پرداختند. مدل پژوهش ایشان بر تحلیل محتوای ادعیه متمرکز بود و یافته‌های اصلی نشان‌دهنده تأثیر دعا بر تقویت جنبه‌های اجتماعی و تربیتی فرد بود.

• **کاظمی (۱۴۰۱)** در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «تحلیل الگوی عدالت اقتصادی در ادعیه امام سجاده (ع)»، به تحلیل مؤلفه‌های عدالت اقتصادی در ادعیه امام سجاده (ع) پرداخت. یافته‌های این پژوهش بر اهمیت توجه به عدالت در توزیع و مصرف با استناد به ادعیه تأکید داشت.

• **مرادی و منصوری (۱۴۰۰)** در دوفصلنامه دعاپژوهی، به بررسی مفهوم عرفانی فقر در ادعیه صحیفه سجاده پرداختند. مدل پژوهش ایشان کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوای ادعیه بود و یافته‌های اصلی، درک عرفانی از فقر را در صحیفه تبیین می‌کرد.

• **شریف‌زاده و وحیدری (۱۴۰۱)** نیز در دوفصلنامه دعاپژوهی، به نقد و بررسی ترجمه‌های صحیفه سجاده بر اساس تقابل‌های معنایی پرداختند. یافته‌های پژوهش ایشان، چالش‌های ترجمه و دقت معنایی در انتقال مفاهیم ادعیه را برجسته ساخت.

۴-۲. مطالعات خارجی

در سطح بین‌المللی، پژوهش‌ها عمدتاً در حوزه «Islamic Economics» و «Faith-based Economy» متمرکز شده‌اند. با این حال، منابع غربی اغلب از زاویه‌ی اقتصاد توسعه یا اخلاق کاربردی به این موضوعات نگریسته‌اند و کمتر به منابع اصیل دعایی اسلامی، به‌ویژه صحیفه سجاده، پرداخته‌اند. با وجود این، می‌توان جریان‌های علمی زیر را متمایز نمود:

جریان اول: اقتصاد اخلاقی و معنویت‌محور:

• **Choudhury (2009)** در کتاب «Islamic Economics and Finance: An Epistemological Inquiry»، اقتصاد اسلامی را نظامی معرفت‌شناختی مبتنی بر «توحید و عدالت» معرفی می‌کند که از اقتصاد تجربی غربی متمایز است. او بر نقش اخلاق در توزیع و تولید تأکید دارد.

• **Nasr (2014)** در اثر «Islam and the Sacred Economy»، اقتصاد اسلامی را «اقتصاد قدسی» نامیده و کار و رزق را نوعی عبادت محسوب می‌دارد. او جدایی اقتصاد از معنویت را ریشه‌ی بحران‌های جهانی می‌داند.

• **Zaman (2012)** در مقاله «Re-Defining Rationality in Islamic Economics»، مفهوم عقلانیت اقتصادی را بر اساس تقوا و عدالت بازتعریف کرده و معتقد است رفتار اقتصادی باید تابع اخلاق باشد.

جریان دوم: سبک زندگی و اقتصاد معنوی:

• (Kamali 2010) در پژوهشی با عنوان "The Parameters of Halal Economy"، چارچوب‌های اقتصاد حلال را بررسی کرده است.

• (Mirakhor 2017 & Iqbal) در کتاب "Ethics and Economics: An Islamic Perspective"، نظام اخلاقی اسلام را زیربنای رفتارهای اقتصادی معرفی کرده و بر پیوند میان ایمان، عدالت و رفاه عمومی تأکید دارند.

• (Asutay 2019) در مقاله "A Political Economy Approach to Islamic Moral Economy"، مفهوم «اقتصاد اخلاقی اسلامی» را در چارچوب توسعه پایدار بررسی کرده و ارزش‌هایی چون قناعت، تعاون و امانت‌داری را ابزارهای اصلی عدالت اقتصادی معرفی می‌نماید.

جریان سوم: تحلیل مقایسه‌ای ادعیه و اخلاق اقتصادی:

• (Rahman 2018) در مقاله‌ای با عنوان "Spirituality and Economic Justice in Islamic Prayers"، به بررسی نقش دعا در اصلاح نگرش اقتصادی مسلمانان پرداخت. یافته‌های او نشان داد که دعاها، به‌ویژه در منابع شیعی، زمینه‌ساز شکل‌گیری اخلاق اقتصادی هستند، اما مطالعه‌ای مستقل و متمرکز بر صحیفه سجاده اراسته نکرده است.

۳-۴. شکاف‌های پژوهشی و نوآوری تحقیق حاضر

بر اساس بررسی مطالعات پیشین، شکاف‌های اصلی پژوهشی در سه محور زیر قابل تشخیص است:

۱. فقدان الگوی نظری منسجم: در مطالعات گذشته، الگوی نظری جامعی که مبانی معرفتی، اخلاقی و نهادی اقتصاد اسلامی را به صورت یکپارچه ادغام کند، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.
۲. کمبود مطالعات مبتنی بر منابع دعایی: تحلیل اقتصاد اسلامی با تکیه بر منابع دعایی، به ویژه صحیفه سجاده، به صورت مستقل و عمیق، کمتر انجام شده است.

۳. نبود مدل مفهومی سبک زندگی اقتصادی: مدلی برای سبک زندگی اقتصادی برگرفته از صحیفه سجاده که قابلیت مقایسه با نظریات اقتصاد مدرن را داشته باشد، وجود ندارد.

پژوهش حاضر با تمرکز بر این شکاف‌ها، قصد دارد از طریق تحلیل محتوای ساختاری و تبیین نظام‌مند مؤلفه‌های اقتصادی در صحیفه سجاده، الگویی جامع از «سبک زندگی اقتصادی اسلامی» را در سه سطح معرفتی، اخلاقی و نهادی ارائه دهد. این مدل، ضمن پر کردن خلأهای پژوهشی ذکر شده، نوآوری اصلی این تحقیق را تشکیل می‌دهد و قابلیت مقایسه‌ی مؤلفه‌های اقتصادی صحیفه سجاده با مبانی اقتصاد مدرن را فراهم می‌آورد.

۵. روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش، با توجه به ماهیت موضوع (بازخوانی الگوی اقتصادی سبک زندگی در صحیفه سجاده) و اهداف نظری تحقیق، از رویکرد کیفی با روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis) و تحلیل درون‌متنی - برون‌متنی (Contextual-Textual Analysis) بهره گرفته شده است.

رویکرد کلی این تحقیق کیفی - نظری (Qualitative-Theoretical) است. در این نوع پژوهش، هدف کشف و نظام‌مندسازی مفاهیم از دل متون و منابع اصیل است (Creswell, 2018) با توجه به ماهیت دینی و معرفتی موضوع، این پژوهش در مرز میان تحلیل متنی دینی و نظریه‌پردازی اقتصادی اسلامی قرار دارد. بدین معنا که پژوهشگر ابتدا از طریق تحلیل دقیق محتوای صحیفه سجاده، مضامین اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی را استخراج کرده و سپس این مضامین را در قالب یک مدل

مفهومی نظام‌مند تبیین می‌کند. نوع و روش تحقیق، پژوهش حاضر از نظر هدف، بنیادی و (Fundamental Research) واز نظر ماهیت و روش، تحلیل محتوای کیفی (Qualitative Content Analysis) است و به‌طور خاص‌تر تحلیل مضمون (Thematic Analysis) به کار رفته است و قلمرو پژوهش در برگیرنده تمامی ادعیه و مناجات‌های صحیفه سجاده است. قلمرو موضوعی پژوهش، مفاهیم مرتبط با اقتصاد، معیشت، عدالت، کار، مالکیت، مصرف، انفاق، قناعت، تعاون، و مسئولیت اجتماعی است.

تحلیل داده‌ها در چهار مرحله انجام شده است:

مرحله اول: خوانش و آشنایی با متن که در این مرحله، تمامی دعا‌های صحیفه سجاده چندین بار مطالعه شد و بخش‌هایی از متن که دارای واژگان یا مفاهیم اقتصادی بودند، یادداشت‌برداری گردید.

مرحله دوم: کدگذاری اولیه (Initial Coding) در این گام، هر قطعه از متن مرتبط با موضوع اقتصادی، دارای یک یا چند «کد مفهومی» شد

مرحله سوم: استخراج مضامین (Theme Extraction) کدهای اولیه در گروه‌های معنایی بزرگ‌تر دسته‌بندی شدند و مضامین میانی (Sub-themes) شکل گرفتند.

مرحله چهارم: ساخت مدل مفهومی (Conceptual Model Building)

در این مرحله، مضامین اصلی در سه سطح سلسله‌مراتبی سازمان‌دهی شدند: سطح ۱ مبانی معرفتی شامل توحید در مالکیت، ایمان به رزاقیت الهی، کرامت انسان، سطح ۲ اصول اخلاقی شامل عدالت، قناعت، امانت، تعاون، احسان، سطح ۳ سازوکارهای نهادی شامل زکات، وقف، کار حلال، نظارت اخلاقی بر بازار این سه سطح در مجموع، «مدل الگوی اقتصادی سبک زندگی از منظر صحیفه سجاده» را تشکیل می‌دهند.

۵. روش‌شناسی و مدل پژوهش

در این پژوهش، با توجه به ماهیت موضوع (بازخوانی الگوی اقتصادی سبک زندگی در صحیفه سجاده) و اهداف نظری تحقیق، از رویکرد کیفی با روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis) و تحلیل درون‌متنی - برون‌متنی (Contextual-Textual Analysis) بهره گرفته شده است. این رویکرد، امکان استخراج نظام‌مند مفاهیم از متون دینی و سپس بسط آن‌ها در قالب یک مدل نظری را فراهم می‌آورد.

رویکرد کلی این تحقیق کیفی - نظری (Qualitative-Theoretical) [۱] است. در این نوع پژوهش، هدف کشف و نظام‌مندسازی مفاهیم از دل متون و منابع اصیل است (Creswell, 2018). با توجه به ماهیت دینی و معرفتی موضوع، این پژوهش در مرز میان تحلیل متنی دینی و نظریه‌پردازی اقتصادی اسلامی قرار دارد. بدین معنا که پژوهشگر ابتدا از طریق تحلیل دقیق محتوای صحیفه سجاده، مضامین اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی را استخراج کرده و سپس این مضامین را در قالب یک مدل مفهومی نظام‌مند تبیین می‌کند.

از منظر هدف، پژوهش حاضر **بنیادی** (Fundamental Research) [۲] است و از نظر ماهیت و روش، **تحلیل محتوای کیفی** (Qualitative Content Analysis) [۳] به کار رفته است. به‌طور خاص‌تر، از روش **تحلیل مضمون** (Thematic Analysis) [۴] که توسط (Clarke 2006 & Braun) ارائه شده، با تطبیق بر منطق تحلیل دینی - معرفتی استفاده شده است. قلمرو پژوهش در برگیرنده تمامی ادعیه و مناجات‌های

صحیفه سجادیه است. قلمرو موضوعی پژوهش، مفاهیم مرتبط با اقتصاد، معیشت، عدالت، کار، مالکیت، مصرف، انفاق، قناعت، تعاون، و مسئولیت اجتماعی است.

تحلیل داده‌ها در چهار مرحله، مطابق با گام‌های چهارگانه توسعه‌یافته در روش تحلیل مضمون و با الهام از رویکردهای نظری موجود در مطالعات اسلامی و اقتصاد [۵]، انجام شده است:

• مرحله اول: خوانش و آشنایی با متن (Familiarization)

در این مرحله، تمامی دعاهای صحیفه سجادیه چندین بار مطالعه شد و بخش‌هایی از متن که دارای واژگان یا مفاهیم اقتصادی بودند، یادداشت‌برداری گردید. این مرحله با هدف ایجاد درکی عمیق و جامع از کلیت متن و شناسایی اولیه مفاهیم مرتبط صورت پذیرفت.

• مرحله دوم: کدگذاری اولیه (Initial Coding)

در این گام، هر قطعه از متن مرتبط با موضوع اقتصادی، دارای یک یا چند «کد مفهومی» شد. این کدها، واژگان، عبارات یا جملاتی بودند که به صورت مستقیم به مفاهیم اقتصادی و اخلاقی در ادعیه اشاره داشتند.

• مرحله سوم: استخراج مضامین (Theme Extraction)

کدهای اولیه در گروه‌های معنایی بزرگ‌تر دسته‌بندی شدند و مضامین میانی (Sub-themes) شکل گرفت. در این مرحله، کدهای مشابه یا مرتبط با یکدیگر، در قالب مضامین کلی‌تر گروه‌بندی شده و ارتباط میان آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت.

• مرحله چهارم: ساخت مدل مفهومی (Conceptual Model Building)

در این مرحله، مضامین اصلی در سه سطح سلسله‌مراتبی سازمان‌دهی شدند:

- سطح ۱: مبانی معرفتی: شامل مفاهیمی چون توحید در مالکیت، ایمان به رزاقیت الهی، کرامت انسان.
 - سطح ۲: اصول اخلاقی: شامل مفاهیمی چون عدالت، قناعت، امانت، تعاون، احسان.
 - سطح ۳: سازوکارهای نهادی: شامل مفاهیمی چون زکات، وقف، کار حلال، نظارت اخلاقی بر بازار.
- این سه سطح در مجموع، «مدل الگوی اقتصادی سبک زندگی از منظر صحیفه سجادیه» را تشکیل می‌دهند.

۶. اعتبارسنجی و روایی یافته‌ها

برای اطمینان از دقت و اعتبار داده‌ها، از روش‌های زیر استفاده شده است:

۱. مثلث‌سازی منابع (Triangulation): داده‌ها از چند منبع معتبر (متن صحیفه سجادیه، تفاسیر معتبر، مقالات علمی مرتبط) گردآوری و با هم مقایسه شدند تا از سازگاری و پوشش جامع مفاهیم اطمینان حاصل شود.
۲. بازبینی همتایان علمی (Peer Review): یافته‌های اولیه و مدل مفهومی حاصل، با اساتید و متخصصان حوزه اقتصاد اسلامی و الهیات تطبیق داده شد تا از صحت استنباط‌ها و انطباق مدل با مبانی نظری اطمینان حاصل شود.
۳. وفاداری به متن اصلی (Fidelity to the Text): هیچ استنباطی بدون پشتوانه‌ی متنی روشن از صحیفه سجادیه ارائه نشده و تمام برداشت‌ها با تفسیر معتبر تطبیق داده شده است.

۴. ارجاع درون‌متنی و تفسیری (In-text and Interpretive Referencing): هر مضمون با استناد به مواضع مشخص از دعاها (شماره دعا و بند) و در صورت نیاز، با ارجاع به تفاسیر معتبر ذکر گردیده تا امکان ارزیابی و بازبینی برای پژوهشگران فراهم باشد.

[۱] Qualitative-Theoretical: رویکرد کیفی-نظری، رویکردی پژوهشی است که بر کشف، تحلیل و تبیین نظریه‌ها و مفاهیم انتزاعی در حوزه‌هایی چون علوم انسانی و اجتماعی تمرکز دارد. در این رویکرد، هدف اصلی، تولید دانش نظری جدید یا بسط نظریه‌های موجود است.

[۲] Fundamental Research: پژوهش بنیادی، تحقیقی است که با هدف گسترش دانش نظری و درک عمیق‌تر پدیده‌ها انجام می‌شود و لزوماً کاربرد عملی فوری ندارد. این نوع پژوهش، پایه و اساس تحقیقات کاربردی را تشکیل می‌دهد.

[۳] Qualitative Content Analysis: تحلیل محتوای کیفی، روشی پژوهشی است که به بررسی و تفسیر سیستماتیک محتوای متون، گفتگوها یا سایر اشکال ارتباطی می‌پردازد تا الگوها، مضامین و معانی پنهان را آشکار سازد.

[۴] Thematic Analysis: تحلیل مضمون، روشی انعطاف‌پذیر برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوها (مضامین) در داده‌های کیفی است. این روش به ویژه برای داده‌های متنی کاربرد دارد و بر کشف معانی و تجربیات در دل متن تمرکز دارد. (Clarke, 2006 & Braun)

[۵] گام‌های چهارگانه تحلیل مضمون (Clarke (2006 & Braun) به عنوان چارچوب اصلی در نظر گرفته شده و با توجه به ماهیت دینی-عرفانی صحیفه سجادیه و مبانی اقتصاد اسلامی، منطق تحلیل دینی نیز در فرایند کدگذاری و استخراج مضامین لحاظ گردیده است. مطالعاتی چون آثار (Kamali (2010) در زمینه چارچوب‌های اقتصاد حلال و (Choudhury (2009) در خصوص مبانی معرفت‌شناختی اقتصاد اسلامی، به عنوان منابع الهام‌بخش در تطبیق روش‌شناسی مد نظر قرار گرفته‌اند.

۲. چارچوب کلی تحلیل

فرایند تحلیل مضمون بر اساس الگوی (Braun & Clarke (2006 با تطبیق بر منطق تحلیل دینی - معرفتی طراحی شده است.

مرحله فعالیت پژوهشگر

ابزار مورد استفاده خروجی

یافته‌ها و تحلیل مضمون

۲-۱- چارچوب روش‌شناختی تحلیل مضمون

در این پژوهش، تحلیل محتوای صحیفه سجادیه بر پایه‌ی روش تحلیل مضمون قیاسی و استقرایی انجام شده است. نخست، متون دعاها با استفاده از نسخه‌ی انتقادی چاپ مؤسسه بوستان کتاب (شرح آیت‌الله جعفر سبحانی، ۱۳۹۲) بررسی شدند. سپس بر اساس اهداف تحقیق، مفاهیم کلیدی اقتصادی از متون دعاها استخراج، طبقه‌بندی و در سه سطح مفهومی بازسازی گردیدند:

۱. مبانی معرفتی و جهان‌بینی اقتصادی

۲. اصول اخلاقی و رفتاری در اقتصاد

۳. سازوکارها و نهادهای اجتماعی تنظیم‌کننده اقتصاد

کدگذاری متون به صورت باز، محوری و انتخابی انجام شد؛ و در نتیجه، بیش از ۸۰ مضمون اولیه، ۲۴ مضمون میانی، و ۹ مضمون نهایی به دست آمد. در ادامه، مهم‌ترین مؤلفه‌ها و یافته‌های تحلیلی در سه سطح معرفی و تبیین می‌شود.

۲-۲- سطح نخست: مبانی معرفتی و جهان‌بینی اقتصادی در صحیفه سجادیه:

در این سطح، امام سجاد(ع) بنیان‌های فکری و اعتقادی رفتار اقتصادی را بر توحید، کرامت انسان، و عدالت الهی استوار می‌سازد. دعا‌های ایشان، نگرش به اقتصاد را از سطح «معاش» به سطح «معاد» ارتقا می‌دهد.

۱- توحید در مالکیت و رزق

در دعای ۳۲ (دعای در طلب روزی)، امام(ع) می‌فرماید: «اللَّهُمَّ اكْفِنِي مَا يَشْغَلُنِي الْاَهْتِمَامُ بِهِ، وَ اسْتَغْمِلْنِي فِيْمَا تَسْأَلُنِي عَنَّا عَنَّهُ» (پروردگارا! مرا از آنچه نگرانی‌اش مشغولم می‌کند بی‌نیاز گردان و به کاری وادار که فردا در پیشگاهت درباره‌ی آن بازخواست می‌شوم) این فراز نشان می‌دهد که «توحید در مالکیت و رزق» اساس اقتصاد عبودی است. انسان نه مالک مطلق، بلکه امانت‌دار الهی است. این نگرش، از تمرکز ثروت جلوگیری می‌کند و مسئولیت اجتماعی انسان را در توزیع عادلانه‌ی نعمت‌ها برجسته می‌سازد (صدر، ۱۳۸۴).

۲- عدالت به عنوان قوام جامعه

در دعای ۲۷، امام(ع) عدالت را محور قوام اجتماع معرفی می‌کند: «اللَّهُمَّ وَ سِدِّ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ الظُّلَمِ حِجَاباً مَّصُونًا، وَ أَقِمْنَا عَلَي مَعَالِمِ الْحَقِّ وَ الْعَدْلِ» (خدایا میان ما و ستم، پرده‌ای استوار قرار ده و ما را بر نشانه‌های حق و عدالت پابرجا دار) در این بیان، عدالت نه تنها فضیلت اخلاقی بلکه سازوکار بنیادین حفظ نظام اجتماعی و اقتصادی است. هرگونه نابرابری غیرعادلانه در مالکیت، کار و توزیع، از نظر امام(ع) نوعی ظلم است که بنیان قوام جامعه را سست می‌کند.

۳- کرامت انسان و نفی تحقیر اقتصادی

در دعای ۴۷ (در آداب کسب روزی)، امام(ع) می‌فرماید: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ مَعِيشَتِي بِكَ رَاضِيَةً، وَ عَيْشِي بِقَدْرِكَ قَنُوعًا» (خدایا! زندگیم را به رضای تو نیکو گردان و مرا به آنچه مقدر کرده‌ای قانع ساز) در اینجا قناعت نه به معنای رکود یا فقرپذیری، بلکه نوعی آزادی از اسارت مصرف‌گرایی و حفظ کرامت انسان در عرصه‌ی اقتصادی است (مطهری، ۱۳۷۹).

۴- مفاهیم اقتصادی در صحیفه سجادیه

توحید در مالکیت

شاهد: «اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ...»؛ «ای مالک فرمانروایی...»
تحلیل: مالکیت مطلق از آن خداست.

عدالت در رزق

شاهد: «اللَّهُمَّ اقْسِمْ لَنَا مِنْ رِزْقِكَ...»؛ «از روزی‌ات آن مقدار نصیب ما کن...»

تحلیل: عدالت در تقسیم رزق بر اساس طاعت

امانت‌داری در مصرف

شاهد: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي أَوْمِي...»؛ «خدایا مرا باورمند ساز...»

تحلیل: مصرف بر پایه مسئولیت الهی

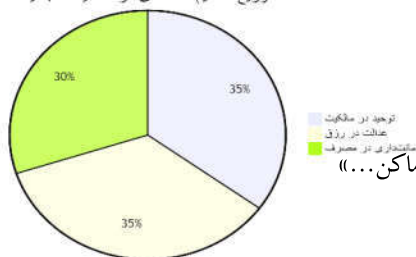
۷-۳- سطح دوم: اصول اخلاقی و رفتاری در اقتصاد

این سطح، به حوزه‌ی رفتار فردی و جمعی در اقتصاد مربوط است و ناظر بر روابطی چون کار، تولید، انفاق، و مصرف است. صحیفه سجادیه در این زمینه بر چند اصل کلیدی تأکید دارد:

۱- اصل کار و تلاش به عنوان عبادت

در دعای ۲۰، امام(ع) از خداوند توفیق کار و بهره‌وری مشروع می‌خواهد: «اللَّهُمَّ وَ اجْعَلْنِي مِنْ أَهْلِ الْكَسْبِ الطَّيِّبِ، وَ الْمَعَاشِ الْمَرْضِيِّ»؛ (خدایا! مرا از کسانی قرار ده که از راهی پاک و پسندیده روزی می‌خورند) در نگاه امام(ع)، کار سالم و

توزیع مفاهیم اقتصادی در صحیفه سجادیه

مفید نه تنها ارزش اقتصادی بلکه ارزش عبادی دارد. هرگونه فعالیت اقتصادی که مبتنی بر فساد، غش یا استثمار باشد، مغایر با اقتصاد عبودی است (سبحانی، ۱۳۹۲)

۲- اصل قناعت و اعتدال در مصرف

در دعای ۵۰ آمده است «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَ اكْفِنِي مُؤْنَةَ الْإِسْرَافِ وَ التَّبَذِيرِ»؛ (خدایا! مرا از هزینه‌ی اسراف و تبذیر کفایت فرما) این فراز به روشنی اصل قناعت و اعتدال را بیان می‌کند. مصرف‌گرایی مفرط، از منظر امام(ع)، انحرافی اخلاقی و اقتصادی است که منجر به فقر اجتماعی و نابرابری می‌شود.

۳- اصل انفاق و مسئولیت اجتماعی

در دعای ۴۵ (در نیایش برای همسایگان)، امام(ع) می‌فرماید «اللَّهُمَّ أَغْنِ كُلَّ فَقِيرٍ، وَ أَشْبِعْ كُلَّ جَائِعٍ، وَ اكْسُ كُلَّ عَارٍ»؛ این بیان، دعوتی به مسئولیت‌پذیری جمعی در برابر نیازهای اقتصادی جامعه است. انفاق در نگاه امام سجاد(ع)، نه تنها بخشش مالی بلکه نهاده‌سازی عدالت در توزیع ثروت است؛ و بدین‌سان، پیوندی میان اخلاق فردی و نظام اقتصادی برقرار می‌کند.

۴- اصل امانت‌داری و انصاف در معاملات

در دعای ۳۵ (در طلب توفیق انجام واجبات)، آمده است «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي فِي بَيْعِي وَ شِرَائِي مُنْصِفاً»؛ خدایا! مرا در خرید و فروش منصف گردان) این فراز، انصاف را به‌عنوان معیار بنیادین عدالت اقتصادی در سطح خرد معرفی می‌کند؛ و مبنایی برای نظریه‌ی «اخلاق بازار اسلامی» فراهم می‌سازد (نصر، ۲۰۱۴).

قناعت

شاهد: «اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي الْقَنَاعَةَ» (دعای ۲۰)؛ «خدایا قناعت را روزی من کن».

تحلیل: مانع اسراف و پایه‌ای برای ثبات مالی خانوار است

انفاق و صدقه

شاهد: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ أَمْوَالَنَا وَسَائِلَ خَيْرٍ وَبِرٍّ» (دعای ۲۷)؛ «اموال ما را وسیله‌ی خیر و نیکی قرارده»

تحلیل: ابزار توازن اقتصادی و پاک‌سازی روح و جامعه است

انصاف در معامله

شاهد: «اللَّهُمَّ زَيِّنِي بِالْإِنْصَافِ» (دعای ۲۰)؛ «مرا به انصاف بیارای»

تحلیل: عامل ایجاد اعتماد و سلامت در بازار است

تلاش و کسب حلال

شاهد: «اللَّهُمَّ اعْنِي عَلَى حُسْنِ الْكَسْبِ» (دعای ۲۳)؛ «خدایا مرا بر کسب نیک یاری فرما»

تحلیل: کار مشروع، دارا یارز شاخلاق و اجتماع‌پایست

۷-۴- سطح سوم: سازوکارها و نهادهای اجتماعی اقتصاد در صحیفه سجادیه

امام سجاد(ع) در کنار توصیه‌های فردی، نهادهای اجتماعی عدالت‌محور را نیز مورد توجه قرار می‌دهد.

۱- نهاد زکات و انفاق

زکات در نگاه امام(ع) نه صرفاً عبادتی مالی، بلکه سازوکار بازتوزیع ثروت و تعدیل طبقاتی است. در دعای ۲۵ (در نیایش برای حاملان امانت‌های الهی)، امام(ع) می‌فرماید: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَ بَارِكْ لَنَا فِي أَمْوَالِنَا بِأَدَاءِ الزَّكَاةِ». اینجا زکات به‌عنوان عامل برکت و پایداری نظام اقتصادی معرفی شده است، نه کاهش ثروت.

۲- نهاد تعاون اجتماعی

در دعای ۴۷، امام (ع) از خداوند می‌خواهد «وَقَفَّنَا لِمُؤَاسَاةِ الضُّعْفَاءِ، وَ سَدِّ الْخَلَّةِ عَنِ الْفُقَرَاءِ»؛ (ما را موفق بدار به یاری ناتوانان و برطرف کردن نیاز تهیدستان) تعاون اجتماعی، بنیان جامعه‌ی مؤمنانه است و از دیدگاه امام (ع) راهی برای تحقق عدالت ساختاری محسوب می‌شود.

۳- حاکمیت عادل و اقتصاد مشروع

در دعای ۴۸ (در نیایش برای مرزداران و حاکمان)، امام (ع) می‌فرماید «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ، وَ أَقِمِّ بِالْعَدْلِ مَوَازِينَ أُمُورِهِمْ»؛ (خدایا! امور آنان را با عدالت استوار دار) این دعا نشان می‌دهد که عدالت اقتصادی بدون نهاد حاکمیت عادل ممکن نیست. از این رو، امام (ع) به پیوند میان اقتصاد و سیاست توجه ویژه دارد و حکومت را مسئول تأمین عدالت اقتصادی می‌داند.

زکات

شاهد: «اللَّهُمَّ أَعِنَّا عَلَى تَطْهِيرِ أَمْوَالِنَا بِالزَّكَاةِ» (دعای ۲۷)؛ «خدایا ما را در پاک کردن اموالمان به زکات یاری فرما»
تحلیل: زکات به عنوان یک نهاد مالی، ابزار تحقق عدالت توزیعی است

وقف و قرض الحسنه

شاهد: «اللَّهُمَّ وَفِّقْ أَهْلَ الْغِنَى لِزَكَاةِ الْفُقَرَاءِ» (دعای ۴۴)؛ «توانگران را به نیکی در حق فقرا موفق گردان»
تحلیل: این دعا، بنیان نهادی وقف و قرض الحسنه را تقویت می‌کند

نظارت اخلاقی بر بازار

شاهد: «اللَّهُمَّ أَقِمِّ فِي الْأَرْضِ سُنَّةَ الْعَدْلِ» (دعای ۴۷)؛ «سنت عدالت را در زمین برپا دار»
تحلیل: نظارت اخلاقی بر بازار از الزامات نهادی جامعه ایمانی است

تعاون اجتماعی

شاهد: «اللَّهُمَّ وَفِّقْ أَهْلَ الْخَيْرِ لِلتَّعَاوُنِ» (دعای ۲۷)؛ «اهل خیر را به تعاون توفیق ده»
تحلیل: همکاری اقتصادی، رکن نهادی ساختار عدالت اجتماعی است

۷-۵- سطح چهارم: غایات و نتایج

این سطح به نتایج و اهداف نهایی تحقق سبک زندگی اقتصادی در صحنه سجدیه اشاره دارد که عبارتند از عدالت اجتماعی، رشد مادی و معنوی و کرامت انسانی مبانی معرفتی، پایه‌های الهی مالکیت و روزی را تثبیت می‌کنند و مؤلفه‌های اخلاقی به رفتارهای فردی و اجتماعی که آن مبانی را عملی می‌کنند، می‌پردازند. سازوکارهای نهادی، بستر تنظیم عدالت و توزیع عادلانه را فراهم می‌آورند و غایات اقتصادی، نتایج مطلوبی چون عدالت، رشد و کرامت انسانی را رقم می‌زنند.

عدالت اجتماعی

شاهد: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي سَبَبًا لِإِصْلَاحِ النَّاسِ»؛ «مرا وسیله‌ای برای اصلاح مردم قرار ده»
تحلیل: تحقق عدالت اجتماعی، هدف نهایی اقتصادی است

رشد مادی و معنوی

شاهد: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي أَزْرَاقِنَا»؛ «در روزی‌های ما برکت قرار ده»
تحلیل: توسعه مادی همراه با رشد معنوی مطلوب اسلام است

کرامت و قرب الهی

شاهد: «اللَّهُمَّ اخْتِمْ لِي بِالسَّعَادَةِ وَالْغِنَى بِرِضَاكَ»؛ «زندگی مرا با سعادت و بی‌نیازی به خشنودی تو پایان برسان»
تحلیل: غنای حقیقی در رضای الهی و کرامت انسان است

تعادل اقتصادی

شاهد: «اللَّهُمَّ اقْسِمْ لَنَا مِنْ رِزْقِكَ الْقِسْمَةَ الْعَادِلَةَ»: «از روزی‌ات به اندازه عادلانه‌ای به ما عطا کن»

تحلیل: تعادل در توزیع ثروت، زمینه‌ساز جامعه‌ای سالم است

۸- مدل مفهومی الگوی اقتصادی سبک زندگی در صحیفه سجادیه

بر اساس تحلیل مضمون انجام‌شده، الگوی اقتصادی سبک زندگی در صحیفه سجادیه را می‌توان در قالب مدلی چهارسطحی به‌صورت زیر بازنمایی کرد:

۸-۱- سطح تحلیلی مؤلفه‌های اصلی مصادیق در دعاها کارکرد اقتصادی

مبانی معرفتی توحید در مالکیت، عدالت الهی، کرامت انسان دعاها ۲۷، ۳۲، ۴۷ شکل‌دهی جهت‌گیری ارزشی و الهی در اقتصاد، اصول اخلاقی و رفتاری کار مشروع، قناعت، انفاق، انصاف دعاها ۲۰، ۳۵، ۴۵، ۵۰ اصلاح رفتار فردی و بازار، سازوکارهای نهادی زکات، تعاون، حاکمیت عادل دعاها ۲۵، ۴۷، ۴۸ تنظیم ساختار توزیع ثروت و عدالت اجتماعی و درغایات و نتایج الگو، شامل تحقق عدالت اجتماعی، رشد مادی و معنوی جامعه و کرامت انسانی است که هدف نهایی اقتصاد اسلامی محسوب می‌شوند

۸-۲- تحلیل نهایی و ارتباط با نظریه‌های اقتصاد اسلامی

تحلیل نهایی نشان می‌دهد که الگوی اقتصادی برگرفته از صحیفه سجادیه با نظریه‌های مدرن عدالت اجتماعی (نظیر نظریه‌ی رالز) تفاوتی بنیادین دارد؛ زیرا عدالت در این الگو، نه محصول قرارداد اجتماعی، بلکه جلوه‌ای از عدالت الهی و بندگی است (رحیم‌پور ازغدی، ۱۳۹۷ ص ۲۸-۵). در مقایسه با نظریه‌ی اقتصاد اسلامی شهید صدر (اقتصادنا)، می‌توان گفت که امام سجاده (ع) در سطح فرهنگی و رفتاری به دنبال نهاده‌سازی همان اصولی است که صدر در سطح نظری و نظام‌مند بیان کرده است: یعنی مالکیت امانی، آزادی در چارچوب عدالت، و مسئولیت اجتماعی. این الگو همچنین با رویکرد نصر (۲۰۱۴) درباره‌ی «معنویت در اقتصاد» هم‌پوشانی دارد؛ زیرا امام سجاده (ع) با زبانی عبادی، همان مفاهیم بنیادین اقتصاد اخلاقی را در دعاها خود نهادینه می‌کند.

۵. نتیجه‌گیری

۵-۱. ترسیم مدل مفهومی الگوی اقتصادی

تحلیل یافته‌های پژوهش نشان داد که الگوی اقتصادی صحیفه سجادیه، نظامی منسجم و سه‌لایه است که در تعامل با یکدیگر، «سبک زندگی اقتصادی» را بر محور عبودیت سامان می‌دهند:

- **سطح معرفتی:** استقرار مبانی بر توحید در مالکیت (نفی استکبار اقتصادی)، عدالت الهی (توزیع عادلانه) و کرامت انسانی (نفی استثمار).
- **سطح اصول اخلاقی:** کارکرد «تنظیم‌گر» ارزش‌هایی چون قناعت و اعتدال (مقابله با تورم اخلاقی)، انفاق (عدالت اجتماعی از پایین) و انصاف (اعتماد عمومی).
- **سطح سازوکارهای نهادی:** بسترسازی ساختاری از طریق زکات و تعاون برای دستیابی به توسعه متوازن و حاکمیت عادل.

این ساختار، برخلاف رویکردهای تک‌بعدی، «معنویت» و «معیشت» را در یک منظومه واحد پیوند داده و هدف آن را از حداکثرسازی سود، به «رشد تعالی محور انسان» تغییر می‌دهد.

۵-۲. تحلیل تطبیقی و برجسته‌سازی نوآوری

پژوهش حاضر در مواجهه با نظریات اقتصاد اسلامی معاصر (نظیر آراء شهید صدر و شهید مطهری)، تمایز روش شناختی آشکاری دارد. در حالی که نظریه پردازان پیشین بر مدل سازی علمی و انتزاعی نظام اقتصادی تمرکز داشته اند، امام سجاد (ع) در صحیفه سجاده، این نظام را در سطح «کاربردی-تربیتی» و در بستر سبک زندگی روزمره نهادینه کرده است. بدین معنا، صحیفه سجاده «نرم افزار تمدنی» و زیربنای فرهنگی-اخلاقی نظریه های اقتصادی کلان محسوب می شود.

تفاوت با نظام های اقتصادی رقیب:

این مدل در تقابل با نظام سرمایه داری (که انسان را به ابزار مصرف تقلیل می دهد) و نظام سوسیالیستی (که عدالت را در گرو اجبار دولتی می داند)، بر «نظارت درونی» تکیه دارد. نوآوری اصلی الگوی صحیفه سجاده، تکیه بر «پایداری انگیزی» به جای انگیزه های مادی یا اجبار ساختاری است؛ به گونه ای که عامل اقتصادی، عدالت و انفاق را نه از سر اجبار قانونی، بلکه به مثابه کنشی عبادی و اخلاقی انجام می دهد.

۳-۵. دستاوردهای پژوهش و پیشنهاد های سیاستی

یافته های این مطالعه دلالت های عمیقی در سطوح نظری، فرهنگی و سیاست گذاری دارد:

۱. **نظری:** اثبات قابلیت تبدیل مفاهیم متنی (دعا) به نظریه اقتصادی بومی.
۲. **سیاست گذاری:** پیشنهاد بهره گیری از این الگو برای اصلاح ساختارهای حمایتی (زکات/ تعاون) و تقویت عدالت اجتماعی داوطلبانه.
۳. **پژوهشی:** توسعه مطالعات تطبیقی میان متون دینی و نظریات عدالت اجتماعی (نظیر آراء رالز یا آمارتیا سن) برای ارائه خوانشی بومی و اسلامی از عدالت.

۴-۵. سخن پایانی

بازخوانی اقتصادی صحیفه سجاده نشان داد که این اثر، «حلقه مفقوده» در پیوند میان معنویت و اقتصاد مدرن است. در جهانی که با بحران های ناشی از فردگرایی افراطی مواجه است، الگوی امام سجاد (ع) با طرح «اقتصاد ارزش محور»، راهکار عملی برای خروج از بن بست های معیشتی و اخلاقی ارائه می دهد. این الگو، انسان را از یک مصرف کننده منفعل به یک «کنشگر مسئولیت پذیر تمدن ساز» ارتقا می بخشد و مسیر حرکت به سوی تمدن نوین اسلامی را با محوریت کرامت انسانی و عدالت الهی هموار می سازد.

فهرست منابع:

- بحرانی، سید هاشم. (۱۳۷۶). شرح صحیفه سجاده. قم: مؤسسه انتشارات اسلامی.
- پورمحمدی، محمد و ذاکری، علی. (۱۳۹۸). «مبانی سبک زندگی اقتصادی در آموزه های اسلامی». فصلنامه مطالعات فرهنگی و تمدنی اسلام.
- حیدری، کریم. (۱۴۰۰). مبانی عرفانی اقتصاد در اسلام. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رحیم پور ازغدی، حسن. (۱۳۹۷). «اقتصاد اسلامی و تمدن نوین». مطالعات تمدنی اسلام، ۱(۴)، ۲۸۵.
- رمضان، سید و دهقان نژاد، حسین. (۱۴۰۰). «تأثیر ایمان و تقوا بر الگوی مصرف خانوار». پژوهشنامه اقتصاد اسلامی.
- زارعی، علی. (۱۳۹۹). «تحلیل گفتمان اقتصادی در صحیفه سجاده». فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اسلامی.
- ساروخانی، باقر. (۱۳۹۷). روش شناسی پژوهش در علوم اجتماعی. تهران: نشر علم.
- سبجانی، جعفر. (۱۳۹۲). شرح و تفسیر صحیفه سجاده. قم: بوستان کتاب.
- سلیمی، احمد. (۱۳۹۹). «نقد مبانی انسان شناسی اقتصاد لیبرال». پژوهش های اقتصاد اسلامی، ۲(۱۵)، ۷۶-۴۵.
- شاکری، عباس. (۱۳۹۶). الگوی اقتصاد مقاومتی در پرتو آموزه های اسلامی. تهران: سمت.

- صادقی، ناصر. (۱۳۹۵). «نظام اخلاقی در صحیفه سجاده». مجله پژوهش‌های دینی.
 - صدر، سید محمد باقر. (۱۳۸۴). اقتصادنا. قم: دارالفکر.
 - عباسی، فاطمه و موسوی، رضوان. (۱۳۹۹). «ابعاد تربیتی و اجتماعی دعا در صحیفه سجاده». فصلنامه فرهنگ رضوی.
 - کاظمی، حسین. (۱۴۰۱). تحلیل الگوی عدالت اقتصادی در ادعیه امام سجاده (ع). (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه قم.
 - کاشانی، علی. (۱۳۹۸). «عدالت و رشد اقتصادی از دیدگاه اسلام». فصلنامه اقتصاد اسلامی معاصر، ۱۲(۱)، ۷۶-۵۷.
 - مطهری، مرتضی. (۱۳۷۹). انسان و سرنوشت. تهران: انتشارات صدرا.
 - ----- (۱۳۷۹). جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن. تهران: انتشارات صدرا.
 - ----- (۱۳۷۹). جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن. تهران: صدرا.
 - مرادی، محمود و منصوری، علی. (۱۴۰۰). «مفهوم عرفانی فقر در ادعیه صحیفه سجاده». دوفصلنامه دعاپژوهی، ۲(۱)، ۷۵-۹۸.
 - نصر، سید حسین. (۲۰۱۴). Islam and the Plight of Modern Man. Chicago: ABC Press.
-
- 21. Asutay ,M. (2019). "A Political Economy Approach to Islamic Moral Economy. " Journal of Islamic Studies , 30(2) . 143-168 .
 - 22. Becker ,G. (1976). The Economic Approach to Human Behavior. University of Chicago Press .
 - 23. Choudhury ,M. A. (2009). Islamic Economics and Finance: An Epistemological Inquiry. Routledge .
 - 24. Iqbal ,M. & Mirakhor ,A. (2017). Ethics and Economics: An Islamic Perspective. Palgrave Macmillan .
 - 25. Kamali ,M. H. (2010). The Parameters of Halal Economy. Kuala Lumpur: IIUM Press .
 - 26. Nasr ,S. H. (2014). Islam and the Sacred Economy. Harper Academic .
 - 27. Rahman ,F. (2018). "Spirituality and Economic Justice in Islamic Prayers. " Islamic Civilization Review , 6(1) , 55-79 .
 - 28. Sen ,A. (1999). Development as Freedom. Oxford University Press .
 - 29. Weber ,M. (1905). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. Routledge .
 - 30. Zaman ,A. (2012). "Re-Defining Rationality in Islamic Economics. " International Journal of Pluralism and Economics Education , 3(1) , 25-45

